

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЛУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

LVI/3—4

Посвећено ПАВЛУ ИВИЋУ

Уређивачки одбор:

*др Даринка Горџан-Премк, др Ирена Грицкаџи, др Милка Ивић,
др Александар Лома, др Александар Младеновић, др Мирослав Николић,
др Асим Пецо, др Слободан Реметић, др Живојин Сјанојчић,
др Светозар Симијовић, др Срејко Танасић, др Зузана Тојолињска,
др Драго Ћујић, др Егон Фекеше*

Ову књигу Филолога уредио
СЛОБОДАН РЕМЕТИЋ

БЕОГРАД
2000

ЕГОН ФЕКЕТЕ
(Београд)

НЕКЕ ПОЈАВЕ СИСТЕМ(АТ)СКОГ НАРУШАВАЊА АКЦЕНАТСКЕ НОРМЕ

Да је систем наше акцентуације, поготово његова нормативна страна, једна од најкомплекснијих, а тиме и најосетљивијих страна језичке реализације не треба доказивати. Основна је дилема у говорној пракси, а потом и у нормативистичкој кодификацији — како се поставити у односу на оно што је темељни постулат система и онога што од тог система у пракси одудара. Другим речима, у којој мери је однос ових двају параметара у подношљивој коегзистенцији, а у којој мери се овај однос може сматрати угрожавањем или чак деформисањем онога што се зове основа Вуковог–Даничићевог акценатског система.

А да је овај систем захваћен извесним нарушавањима, већ је указивано у стручној литератури¹, мада, рекли бисмо, не увек темељно, а ни увек довољно обухватно и комплетнио. На појаву ове врсте гледа се и у литератури, а и у језичкој пракси, као на нерегуларна одступања од правила, таква која, међугим, не нарушавају принципску постојаност и регуларност система, мада су извесна одступања од норме у неким случајевима све заступљенија².

Задатак овога рада није — то желим посебно да нагласим — да прескриптивно сугерише разрешење проблема, већ да: (1) укаже на она прозодијска одступања која се испољавају као општија појава, а запажају се у говору јавних личности, образованог света (посебно спикера, глумаца, предавача и др.), дакле оних представника наше културне јавности за које можемо рећи да су аутентични носиоци српског модерног стандардног језика, (2) да понуди потпунији (не и комплетан) преглед таквих одступања и (3) разврставајући их у кате-

¹ Исп. нпр. Marković S., *Akcentatska kolebanja i odstupanja od norme*, 23–32.

² О основним особеностима класичног прозодијског система, а посебно о неким изразитијим одступањима од њега помиње и Петровић, *Фонетика*, 88–98.

горије покуша да изнађе елементе евентуалног систем(ат)ског одударања од нормe. А и то само у вези са акцентима силазне интонације који се у говорној пракси реализују ван првог слога, што је у директној опреци са основним стандардом новоштокавске акцентуације³.

Грађу за овај рад скупљали смо у једном дужем периоду (у последњих неколико година) бележећи акценатске појаве у оних говорника којима је јавна говорна реч у спрези с њиховом професијом, таквих као што су спикери и новинари на радију и телевизији, затим, драмски уметници, књижевници, научници (међу којима и наши лингвисти), интелектуалци и други, дакле сви они за које се може рећи да су представници урбаног језичког израза и који по савременим лингвистичким критеријумима репрезентују и творе савремени изражајни стандард или, како то вели М. Ивић, чине „просечну лингвистичку стварност“⁴.

Стручна литература на овај акценатски проблем указује као на појаву која (а) у позајмљеницама (типа *командант* и сл.) проиходи преузимањем страног (изворног) акцента или се под утицајем тог акценатског типа шири или се (б) у морфолошких сложеница домаћег и страног порекла (типа *йољојривреда*, *Аустројугарска*) задржава силазни акценат на речи у другом делу сложенице (непренесени акценат), па иако се зна да су речи са таквом акцентуацијом „у широкој употреби“ (М. Стевановић⁵), нормативна опредељења нису систематичније мењана, те се (в) тако акценатовани изговор речи сматра не само одступањем од нормe, већ, по некима, и недозвољеним нарушавањем стандардне ортоепије⁶.

Има се, међутим, утисак да наша акценатска нормативистика и није била подробније заокупљена питањем о распрострањености ове појаве у нашој савременој језичкој пракси.

³ Мисли се на правило по којем се силазни акценат може налазити само на првом слогу двосложних и вишесложних речи, што значи да је изговор речи са силазним акцентом, дугим или кратким, ван иницијалног слога — у директној колизији са основним принципима наше прозоодије.

⁴ Ивић М., *О језику*, стр. 108. Важан је и овај њен став: „Језик културе искључује дијалекат ... а укључује све оно што је средство културног општења“ (исто, 107).

⁵ Стев. М., *О акценћу*, стр. 76–77.

⁶ Исп. Стев. М., *О акценћу*: „Таквим стихијама ... ми се морамо одлучно одупрети“ јер „таквим је стихијама угрожена пре свега сама основа система акцента“ (стр. 77); исп и: Стев. М., *Савремени језик*, стр. 158–161 и Пецо А., *Основи*, стр. 78–79.

Покушаћемо, отуда, да на материјалу језика свакидашњице испитамо и класификујемо ову појаву, те поближе утврдимо интензитет одступања од важећег прозодијског стандарда.

Прегледности ради, а и ради утврђивања евентуалне категоријске утемељености појаве о којој је реч, материјал смо, где је он то дозвољавао, разврстали у групе с обзиром на то да су дати акценти по правилу (1) условљени, нарочито код речи страног порекла, завршним формантом речи или суфиксом, (2) да су дати акценти у оквиру истог форманта увек на истом слогу и (3) да је дистрибуција датих акцената зависна и од броја слогова речи.

I. РЕЧИ СА КРАТКОСИЛАЗНИМ АКЦЕНТОМ

I. А. ДОМАЋЕ/ОДОМАЋЕНЕ РЕЧИ⁷

I. А.1.а. ИМЕНИЦЕ СА ` АКЦЕНТОМ

Вировиџица, *бузеранџи медаља*, *заједанџи(киња)*, *фолиранџи*, *џарадаџз*⁸, *џредузеџник*⁹, *џредузеџница*, *џредузеџнишџво*, *џредузеџносџи*¹⁰, *џреваранџи(киња)*, *фолиранџи(к иња)*, *сџтрахџџа* (е^мфатично), и др.

Ван номиналне позиције, ` се чује и у неким падежним облицима, поготову у **генитиву множнне именица на -ство/-штво** типа *(не)џриџаџџељсџво*, *минисџарсџво*¹¹, махом код четворосложних (ре-

⁷ Ниемо при класификацији примера строго водили рачуна о томе да ли је која реч пореклом страна или домаћа, поготово онда када тај податак нема утицаја на акценатску типологију.

⁸ Алтернативна је варијанта ` на истом слогу (*медаља*, *џарадаџз*), такође функционише мада се ређе чује, што, међутим, сведочи о јењавању дистинктивне опозиције наша два кратка акцента (појави која се запажа и у другим приликама).

⁹ У навођењу примера изостављамо обележавање поста акценатске дужине, желећи да пажњу концентришемо на сам акценат.

¹⁰ Матичин речник бележи лексему *џредузеџник* с тим акценатом, а двојако: *џредузеџносџи* и *џредузеџносџи*. Лексему *џредузеџнишџво*, данас честу у употреби, речник не бележи. Ми бисмо указали и на облик *џредузеџник* (забележено и у Правопису) као и *џредузеџнишџво* с извесном дистинкцијом у значењу: *џредузеџник* = предузимач, а *џредузеџник* или *џредузеџник* (па и *џредузеџнишџво*) = оно што је у вези с кавим (приватним) предузећем или службом (исп. *увођење џредузеџнишџва*, *џривредно џредузеџнишџво*, *Минисџарсџво за џриваџно џредузеџнишџво у Влади РС*).

¹¹ Не постоји усаглашеност (нпр. у речницима) о акценту ове именице; у једним изворима (у РСА, РМС и Моск.) акценат је ` (минисџарство), а у другима (код

ђе тросложних) именица са `/` на пенултими и непостојаним *a* у ген. мн., као:

богáтство : *богáйтштáва*, непријателство : *(не)п̀ријáйтѣлштáва*, министáрство : *министáрштáва*, несíокдјштáва, *руковóдштáва*, *(не)задовѣлштáва*, *п̀ророчáнштáва*, *домáћинштáва*, *умд̀рштáва*, *уй̀уштáва*, *лукáвштáва*, *дивѣлш́штáва* итд.¹²

I.A.1.b. ПРИДЕВИ/ПРИЛОЗИ¹³ РЕЧЦЕ И УЗВИЦИ СА ` АКЦЕНТОМ

ах́, а̀, *(из)ванрѣдан*¹⁴, *(не)веровáтан*, *изузѣтан* (*изузѣтно квалитѣтна градња*), *боговѣтан* (*цео боговѣтни дан*), *целоку́тан* (*целоку́тна процедура*)¹⁵, *дакáко*, *докáд*, *донѣкле*, *засáд*, *заўвек*, *и́ђу*, *истовѣтан*, *једвá*, *мијáу*, *насре́д*, *одд́нда*, *одсáд*, *о́йкáд*, *п̀онѣкад*, *п̀осре́д*, *п̀ревасхóдно*, *сасв́им*, *ш́амáн* (*ш́амáн п̀осла*)¹⁶, *удѣш́те*¹⁷ и сл.

I.A.2. СЛОЖЕНИЦЕ СА ` АКЦЕНТОМ¹⁸

Знатно је већа фреквенција краткосилазног акцента у категорији сложеница. За њих је карактеристично да се ` системски задржава изван првог слога кад су задовољена два параметра: (1) да и први и други део сложенице имају најмање по два слога и (2) да је ` на основној речи (на другом делу) саставнице. Такву ситуацију сведоче:

Кла. и Мат.) је ` (министáрство). Биће да су оба оправдана, али, у овом случају, не дезавуишу силазни акценат у ген. множине.

¹² У неким од ових случајева, међутим, регуларни краткоузлазни акценат се ипак не мења; у неких тросложних им. се алтернација овога типа и не огледа, исп. нпр. *на́длештáва*.

¹³ Подразумевају се и прилози ако имају морфолошки лик подударан с ликом средњег рода придева, као: *неверовáтан/неверовáтно* и сл.

¹⁴ Облике женског и средњег рода придева не означавамо посебно јер је у њих акценат једнак с обликом мушког рода.

¹⁵ У загради дајемо понекад синтагматски или др. исказ који смо забележили, онда када мислимо да ће то пластичније асоцирати дати изговор акцентоване речи.

¹⁶ У неким случајевима краткоузлазни акценат опстојава и даље, мада, рекли бисмо, махом у оних говорника који воде речуна о регуларности акцентуације. С друге стране, краткосилазни акценат је свакако резултат извесне емоционално-емфатичне ноте, као у *сасв́им*, *једвá*, *ш́амáн* и сл.

¹⁷ Исп. о овим и другим ванстандардним појавама и у Пецо А., *Основи*, 82–83.

¹⁸ Систем сложеница често је ствар правописне конвенције која није увек ни на једнак ни увек на најбољи начин регулисана; отуда је и положај акцента на основној речи (на другом делу сложенице) покаткад ствар правописне регулативе, а не прозодијске девијације.

анџисџиски, микројрџизвод, карабџиак, минисџкња, екџираџд-биџ, елекџројрџвреда ИТД.²³

I. A.2.b. СЛОЖЕНИ ПРИДЕВИ/ПРИЛОЗИ СА " АКЦЕНТОМ

*очиглџдан, -џдно (џу очиглџдно нема решења), очевџдан, -џдно*²⁴, *надчиглџд, својерџчан,-чно, благоврџмен(о), изванрџдан,-дно, својевџсан,-сно, свеуџино, сџасонџсно* (решење), *узасџџино*²⁵, те сложеннице са префиксоидним формантом, попут: *веле-, једно-, исџо-, своје-, равно-, ново-, џолу-, много-, више-, далеко-, брзо-, џрво-* ИТД., а у реализацијама типа: *велџзначајан*²⁶, *велџрџдајни, куџојрџдајни, исџоврџмен(о), својеврџмен(о), благоврџмен(о), једноврџмен(о), једноџуџан,-ино, равноџуџан,-ино, џростџоџуџан,-ино, џолучџсовни, једночџсовни, далекомџџан, брзомџџан,-џно, брзоџџезни, сџароврџмен, новостџџрен(о), новџсновано (џредузеће), једносџрџначки, вишестџрџначки, усџостџрџначки (инџтерес), џослерџџни*²⁷, *вишџсџрук(о), десетџостџрук(о), џелоуџџан,-џно (сџановниџџво), богџџџазан*²⁸, *једноџџационални* (али *џџџационални*, јер је први део сложеннице једносложан), *многџџџовани*²⁹, *самџџџдан, благџрџдан,-дно, разнџрџдан,-дно, висџкорџдан, џрвоџџан* и др.

²³ Могуће су и варијанте ових спојеница, такве у којима префиксоиди задржавају свој акценат, у ком случају се ради о двоакценатским образовањима, што, само по себи, такође представља посебност у односу на принцип да речи имају само један акценат. Пошто такве творевине нису тема којом се бавимо, не наводимо примере у већем броју. Уосталом, неки се префиксоиди употребљавају и као самосталне лексеме (исп. *конџира, екџира*, нпр. *Ударио му је конџиру*' где је *конџира* — именица и сл.).

²⁴ Ова два случаја овако акцентована налазимо и код Вука у Рј. из 1852. У РСМ нису, међутим, преузети; тамо је: *џчевџдан/-но* и *очџвидан/-но* одн. *очџгледан/-но* и *џчиглџдан/-но*. И овде не наводимо, сем изузетно, и придевске и прилошке облике међусобно идентичне са обликом придева средњег рода.

²⁵ С друге стране, у наведеним примерима стандардизован је дублетни облик са краткоузлазним акцентом на слогу ближе почетку речи: *очџгледно, благџврџмен(о), сџасџносан, узасџџино* ИТД.

²⁶ У РСА — *велџзначајан* и сл.

²⁷ Али: *џрџџрајни, џџрајни* и сл. (са пренесеном акцентуацијом), јер први део сложеннице нема два слога или више слогова.

²⁸ Овако забележено и у Вук Рј.

²⁹ Могло би се рећи да се и у сложенницама типа *новоосновани, многџџџовани* ради само о правописном, дакле формалном сједињавању две компоненте, при чему је " на другој компоненти изворно својство те речи, а не сложеннице. То би и било тако ако би се обе компоненте и изговарале (па и писале) одвојено, свака са својим акценом (као, рецимо, — *мнџџо џџџџовани (џосџџодине), вџџџо џџџџовани* и сл.). Међутим, у нашем случају ипак се ради не само о спојеном писању већ и спојеном изговарању, што се огледа у јединственом, али непренесеном краткосилазном акценту.

свега), *добројуџиро* (као поздрав), *доброече* (као поздрав), *којекд*³⁴, *којигд*³⁵, *ујџкос*, *насујроџ* и др. у којих је краткосилазни акценат или само такав (*којекџко*, *дабџме*, *дакџко*, *џамџн*, *добројуџиро*, *доброече*), док у других алтернира са акцентом на првом слогу (*уџрх* (стола), *насред* (пута), *насујроџ* (томе) и др.).

I. В. РЕЧИ СТРАНОГ ПОРЕКЛА³⁶ СА " АКЦЕНТОМ

Појава одступања од правила акцентуације изразитије се испољава на материјалу такозваних позајмљеница или речи страног порекла.

У стручној литератури не једном је указивано на тзв. стране речи и у вези с њима на нарушавање системских прозодијских правила, а што је углавном квалификовано као дезавуисање нормативног система, недопустиво са становишта језичке теорије и праксе.

Нама, међутим, изгледа да се ту ипак ради о приликама за која су упозорења и указивања на стандардни кодекс не само готово превазиђена, већ и умногоме узалудна. Уосталом, погледајмо каква је слика стања ствари у говорној стварности.

С обзиром на то да се у нашем језику налази чак огроман број речи које воде порекло из других језика (понајвише свакако из латинског и грчког, турског, немачког, француског, у новије време из енглеског, па и ваневропских језичких средина), може се очекивати и да је број речи захваћен акценатском појавом о којој је реч, заправо, веома велики. Стога ћемо се у презентацији материјала служити сублимираним методом, настојећи да стање ствари прикажемо што комплетније.

јекџко, којекџд, којигџд, којагџд, којеџд (истина, облици м. и ср. р. су са кратким узлазним акцентом, што ће бити штампарска омашка), којигџђ, којагџђ, којеџђ, којигџдер, којигџдир, којигџђер. У савременој правописној норми ови облици су ревидирани било тако што се пишу раздвојено (нпр. *кџји гџд*) или се прописују с пренесеним акцентом и измењеном интонацијом, као: *кџјиџд*; или — Вукови се облици *насред*, *усред* у РСМ региструју без акцента, док РСА поред основне одреднице такође без акцента даје у загради „наглашено *насред*“ док се Вуков акценат и не помиње (иако се у РСА Вукови акценати увек по правилу помињу); нисмо сигурни коме савремена пракса даје овде више за право, Вуку или показаним решењима.

³⁴ у Прав. 1960. поред *које(џ)ко*.

³⁵ у Прав. 1960. *кџјиџд*.

³⁶ Термин „*страног порекла*“ узимамо сасвим условно, јер није увек лако повући границу докле се нека реч осећа страном „(не)домаћом“, а када она, без обзира на (знано) порекло постаје интегрални део наше лексике с обзиром на стални процес интелектуализације, професионализације и интернационализације у језику.

За разлику од позиције I.A.1, речи се у овој групацији реализују знатно фреквентније и испољавају класификационо јасније, па се на основу њих могу боље сагледати не само акценатска својства већ и системски иновациони процеси одступања од актуелне прозодијске нормe.

У савременом стандардном (и то не само београдском изговору) испољавају се следеће акценатске особине:

I.V.1.a. ИМЕНИЦЕ СА ` АКЦЕНТОМ
(углавном тросложне и вишесложне)

(1) Именице без типичног завршног форманта:

*нокáуи, йарадд́кс, џубд́кс, йейерм́ини, лавир́ини, биц́икл, мо-
но́кл, деликай́ес, ексй́рес, банкрóи³⁷, идид́и, аквад́укти, вија́дукти,
емб́арго, (йри)мад́дна, сйеќийа́кл, деб́акл, диза́јн, айс́урд, де́йшер-
це́ни, камй́ања, анќе́и́а (бројне анќе́и́е)³⁸ инй́ерв́у³⁹.*

Небројено је примера страних имена и презимена који се, као по правилу, изговарају са ` акцентом на претпоследњем слогу, као: *Берт́олу́чи, Ђузéе, Или́јеску, Кард́у́чи, Леонкав́ало, Мицо́йа́кис, Карам́нлис, Пајандрéу, Сад́ако, Теодор́икис, Донице́йи, Хай́и́и, Чауш́еску⁴⁰* итд.

³⁷ Двосложне речи (*ексйрес, банкрот́и*) су у номиналној позицији обичније са ` на првом слогу (исп. и: *мóшел, йранзй́и, бордел, мо́дел, йро́цес, ко́рне́и, музéј, ма-
крó, йéжó, рéно, а́рго, бу́цеи́* и др.). Ипак, понекад, када се речима жели дати извесна емоционално-емфатична нота, или ако се у оквиру контекста желе нарочито истаћи, чуће се и ` на крају двосложне речи, као код речи *банкрóи, ексй́рес* у оквиру контекста. Међутим, ове двосложне речи у облицима парадигме — када у спрези с наставачким вокалом постају тросложне — скоро редовно мењају акценат и уместо ` на првом добијају ` на претпоследњем слогу, тј. на вокалу основе, као: *из мо́шела* (али — у *мóшел*); у *йранзй́иу, у йро́цесу, у йéжду; носе модерне мо́деле; из бу́цеи́а* и сл., мада се у овим се позицијама чује и изговор и ` на истом слогу (у *йранзй́иу, од овог мо́шела, из бу́цеи́а* итд.).

³⁸ Многе од тих речи задржавају и стандардне дублете са краткоузлазним акцентом, као: *нокáуи, емб́арго, сйеќийа́ик, деб́акл, биц́икл, камй́ања*, на истом слогу (обично), или (ређе) пренесено на претходни слог, као: *а́йсурд, деликай́ес, йейéр-
мин́и* и сл.

³⁹ Чује се често и *инй́ерв́у́*, али у зависним падежима махом краткосилазни акценат: *инй́ерв́у́а, у инй́ерв́у́у, инй́ерв́у́и* и сл.; исп. о томе и одељак о именицама ове врсте са ˘.

⁴⁰ Силазни акценти на последњем слогу кинеских (вијетнамских, корејских и сл.) имена, међутим, могу бити и формална ствар, зависно од тога да ли се она узимају као једна реч или не: исп. Чу (Цу) Ен Лáј или Енлáј и сл. Исто је, у принципу, и са речима типа *ренй́-а-кар, сй́рий-й́из* и сл., тј. зависно од тога како се пише (изговара) последњи слог (реч) — акценат ће бити стандардно или нестандардно лоциран на том месту.

(2) Именице са типичним („категоријским“) завршним формантом:

Извесна доследнија и стабилнија дистрибуција овог акценатског модела, међутим, знатно је уходанија, а категоријски зависна од самог краја речи. Сходно томе, тј. зависно од завршног форманта речи, може се говорити и о (мање или више устаљеној) категоријској употреби речи са силазним акцента ван иницијалног слога речи, при чему је карактеристично да се махом ради о тросложним и, чешће, вишесложним речима. Категоријски случајеви се могу издвојити по следећим крајњим формантима:

-**а̀нс:** *дејанда̀нс, дезодора̀нс, дилижа̀нс, конзерва̀нс, ордона̀нс* и др.⁴¹;

-**ѐла:** *Мирабѐла, Емануѐла, градѐла, цишадѐла, моршадѐла, рондѐла, рундѐла, сардѐла, ергѐла, њаралѐла, ламѐла, шабѐла карамѐла, шраинѐла, кајѐла, марѐла, форѐла*⁴² итд.;

-**ѐт:** *алфабѐт, аналфабѐт, бициклѐт, кабриолѐт, кабинѐт, кларинѐт, вагонѐт, камионѐт, бајонѐт, шабланѐт, шабурѐт, лазарѐт*⁴³;

-**ѝт:** *антирацѝт, леукоцѝт, хермафродѝт, бакелѝт, теодолѝт њалеолѝт* (али двосложно — *неолѝт*), *ксилолѝт, електролѝт, стиалагмѝт, стиалактѝт, доломѝт, ебонѝт, лесонѝт, габарѝт, александрѝт, сидерѝт, ийерѝт, метеорѝт, теодолѝт, сителѝт, њаразѝт, магнетѝт*⁴⁴;

⁴¹ У другим пак случајевима с овим формантом такво акцентовање није спроведено, као у *аванс, бала̀нс, би́ланс, њре́феранс*.

⁴² У наведеним примерима задржава се и дублетна форма са ` на истом слогу (*шабѐла, моршадѐла, карамѐла* итд.), ређе са са тим акцентом на претходном слогу (*сардела, шабела*). или са ´ акцентом на пенултими (*маре́ла, ерге́ла*), ретко

⁴³ Начелно се ради о оним тросложним/четворосложним именицама које у стандардној акценатској форми имају краткоузлазни акценат (обично на претпоследњем слогу); силазни акценат на последњем слогу, међутим, не јавља се као дублетни у речи које задржавају ту имају дуги узлазни акц. као: *кија́меи, ама́неи, мина́реи*; акценат ` се не налази ни у речи са два слога, као: *бро́деи, бу́цеи, омлеи, инлеи, ко́илеи* и сл.

⁴⁴ Све ове речи чују се и са краткоузлазним акцентом на крају. Кратки силазни акценат на последњем слогу немају, међутим, речи као: *де́фициџи, њле́бисџи, су́фиџи* и сл., јер су то речи са ` у стандардној реализацији, а они тај акценат не „преносе“ на крајњи слог, одн. не преузимају страни акценат који је (нпр. у немачком) на крајњем слогу. У складу са правилима стандардне прозоодије понашају се и двосложне речи овога типа, као: *кре́диџи, ба́ндиџи, ка́ндиџи, гра́фиџи, њро́фиџи, ње́рмиџи* и сл. Изузетак је у неку руку реч *фаво́риџи*, која се обично само тако изговара, понекад, али ретко и са ` (*фаворѝџи*).

(не)толерантност, (не)деликатност, индолентност као и преко (трпних) придева од глагола на *-ћзовати, -ћковати* и др. као: *комерцијализованост, урбанизованост, деморализованост, (ре)организованост, модификованост* итд.

Краткосилазни акценат налазимо ван иницијалног слога по правилу и у **парадигматским облицима** неких речи, оних које тај акценат немају у номиналном облику, као:

(1) у двосложних и тросложних именица типа: *рагѹ, Перѹ, инѿервјѹ, какадѹ, Помидѹ, Малибѹ, реномѧ, деколтѧ, кабарѧ, фоајѧ*, било да се изговарају овако (нестандардно) било по стандардном узусу, као: *рагѹ, инѿервјѹ* итд.), односно

(2) у двосложних, које се обично изговарају по стандардном моделу, типа: *решѧ, нивѧ, бѧфѧ, бѧсѧрѧ, Ѐгѧ, кѹѧѧ, фрѧѧѧ* и др. — у зависним падежима прихватају краткосилазни акценат на претпоследњем слогу:

рагѹа, Перѹа, инѿервјѹа, какадѹа, реномѧа, реномѧом, у фоајѧу, у бѧфѧу, у кѹѧѧу, на (савезном) нивѹ, Ѐгѧа, Ѐгѧу итд.

I. V.1.b. ПРИДЕВИ И ПРИЛОЗИ СА ` АКЦЕНТОМ

Као и код именица тако се и код придева може запазити уходана и раширена појава изговарања речи са ` ван првог слога; и овде је то по правилу случај код четворосложних и вишесложних, ређе тросложних речи⁵⁵, и то опет на претпоследњем слогу, као *аѧсолѹѧан, аѧсолѹѧно*⁵⁶, *резолѹѧан, резолѹѧно, ѧаралѧан, ѧаралѧно, ѧаралѧзован, фѧкѧсан, монолѧан, монолѧно, цивилѧзован(о), енѧрмно*.

Завршни акценатовани форманти су најчешће:

-ѧнтан: ѧедѧнѧан, екѧтравагѧнѧан, елегѧнѧан, арогѧнѧан, секѧнѧан, ѧѧкѧнѧан, шокѧнѧан, маркѧнѧан, рискѧнѧан, галѧнѧан, ноншалѧнѧан, бриѧнѧан, алармѧнѧан, шармѧнѧан, фасцинѧнѧан, доминѧнѧан, фрѧѧѧнѧан, (не)ѧтолерѧнѧан, флагрѧнѧан, инѧтересѧнѧан, еклатѧнѧан, милиѧнѧан, конѧѧнѧан, дегѹѧнѧан, (и)релевѧнѧан, имѧозѧнѧан, девиѧнѧан, екѧтравагѧнѧан. Ова категорија придева спада без сумње у најстабилније и најуходаније са позицијом краткосилазног акцента ван иницијалног слога⁵⁷.

⁵⁵ Од двосложних запазили смо само *екѧѧрѧс* и *ноблѧс* (што може бити и у именичкој функцији).

⁵⁶ Ово се изговара и као *аѧсолѹѧно* (поред стандардног *аѧсолѹѧно* и *аѧѧолѹѧно*).

⁵⁷ По стандардној схеми у ових је речи нормативни акценат на истом месту кратак, али узлазне интонације (`), као: *ѧедѧнѧан* и др. што се код неких придева понегде и покаткад и чује.

-**а̑тан:** (не)облига̑тан, делика̑тан, сеџара̑тан, дешџера̑тан, акура̑тан, адеква̑тан⁵⁸;

-**е̑тан:** (ули̑ра)виоле̑тан, (не)комиле̑тан, (не)конкрете̑тан, (ин)дискрете̑тан, џриори̑те̑тан, (не)квали̑те̑тан⁵⁹;

У раширену и стабилну категорију придева са краткосилазним акцентом ван првог слога спадају они са завршетком на:

-**ектан, -ексан:** (д)ефете̑тан, (д)ефете̑тно, џерфете̑тан, џерфете̑тно, дирете̑тан (дирете̑тан џренос), коре̑тан, коре̑тно, ексџресан, ексџресно, рефлексан, рефлексно⁶⁰;

-**ентан:** децентан, реконвалесцентан, флуоресцентан, декадентан, (ко)инцидентан, (не)евидентан, коресџондентан, интелегентан, дивергентан, конвергентан, ургентан, бивалентан, џоливалентан, четворовалентан, индолентан, корџулентан, еквивалентан, џемџераментан, иманентан, еминентан, џрансџарентан, индиферентан, кохерентан, конкурентан, латентан, (не)компете̑тан, (им)џо̑те̑тан, џреџо̑те̑тан, резистентан, коегзистентан, конзистентан, конкурентан, фреквентан, консеквентан, елоквентан, солвентан⁶¹;

-**антски:** командантски, консонантски, инџригантиски, фабрикантски, консонантски, игнорантски, џројектантски, диверзантски итд. (од свих именица на -ант+ски);

-**етски:** (четворосложне и дуже речи) аналфабетски, асиндетски, геодетски, енергетски, теоретски⁶² (и свих именица на -ет(a));

-**итски:** (четворосложне и дуже речи) метеоритски, џаразитски, конверзитски, језуитски, џаразитски (и од свих осталих именица на -ит(a));

⁵⁸ Стандардни акценат је овде углавном ˘ на првом слогу.

⁵⁹ Стандардни акценат је обично ˘ на трећем слогу од краја речи или ˘ на првом слогу (дискретан, квалитетан); ови се облици често употребљавају и као прилози с изразитим потенцирањем, што се, као по правилу, постиже управо наглашавањем претпоследњег слога, као: *џо је урађено џерфетскино!*; *вршићемо џренос диретскино са џерена* и сл.

⁶⁰ Стандардни акценат је, начелно, краткоузлазни на првом слогу (*џерфеттан, дефеттан*).

⁶¹ Стандардни акценат је краткоузлазни на истом, претпоследњем слогу.

⁶² Речи ове категорије изговарају се и са краткосилазним акцентом, на слогу ближе почетку речи (*енергетски, теоретски* итд.). Код краћих речи, међутим, нема ˘ акцената на њима, исп.: *аскетски, магнетски, сонетски, фонетски* и сл.

I. В. I. с. ГЛАГОЛИ СА " АКЦЕНТОМ

Посебно ваља истаћи да је " веома у говору распрострањен у оних глагола који у инфинитивном облику имају шест или више слогова, а завршавају се на **-овати**; акценат " се у ових глагола редовно, кроз целу парадигму, налази на четвртом слогу од краја речи, односно на формантима *-овати*, *-идовати*, *-ондовати*, *-изовати*, *-иковати*, *-иновати*, *-еншовати* и сл.;

Најзаступљенији случајеви су они који се завршавају следећим формантима:

-ћзовати: *дифћонгћзовати*, *монофћонгћзовати*, *скандалћзовати*, *идеалћзовати*, *реалћзовати*, *егалћзовати*, *легалћзовати*, *специјалћзовати*, *социјалћзовати*, *комерцијалћзовати*, *материјалћзовати*, *индустријалћзовати*, *локалћзовати*, *вокалћзовати*, *нормалћзовати*, *баналћзовати*, *интернационалћзовати*, *паралћзовати*, *либералћзовати*, *деморалћзовати*, *(де)централћзовати*, *неутралћзовати*, *натуралћзовати*, *(де)јалаталћзовати*, *назалћзовати*, *стабилћзовати*, *цивилћзовати*, *симболћзовати*, *урбанћзовати*, *(ре)организовати*, *механћзовати*, *германћзовати*, *колонћзовати*, *синхронћзовати*, *модернћзовати*, *стандардћзовати*, *вулгарћзовати*, *јоуларћзовати*, *(де)милитарћзовати*, *моторћзовати*, *ауторћзовати*, *фаворћзовати*, *драматћзовати*, *систематћзовати*, *аклиматћзовати*, *аутоматћзовати*, *демократћзовати*, *етатћзовати*, *приватћзовати*, *јоетћзовати*, *конкретћзовати*, *синтетћзовати*, *(де)политћзовати*, *аморћзовати*, *импровћзовати*, *аналћзовати*⁶³;

-ћковати: *специфћковати*, *кодифћковати*, *модифћковати*, *(дис)квалифћковати*, *симлифћковати*, *јерсонифћковати*, *верифћковати*, *глорифћковати*, *нострифћковати*, *класифћковати*, *фалсифћковати*, *версифћковати*, *русифћковати*, *рашифћковати*, *идентифћковати*, *мистифћковати*, *интензифћковати*, *дезинфћковати*, *мултиплићковати*⁶⁴.

⁶³ Стандардно је ту ` на петом слогу од краја (*стандардизовати*, *аморћизовати*, *синтетћизовати* и сл.), односно на првом слогу кад реч има пет или мање слогова (као: *стилизовати*, *јонизовати*), али је таквих (петосложних и краћих) глагола у овој скупу релативно мало. Они, међутим, стварају утисак да је стандардни акценат заправо (и) на *првом* слогу, што се онда узима као правило и за шестосложне и вишесложне речи (услед чега се јављају акценатски дублети типа: *кодифћковати* поред *кодификовати*).

⁶⁴ И овде је стандардно ` на петом слогу од краја речи (*нострифћковати*, *рашифћковати* и сл.), али се чује и изговор са акценатом на првом слогу: *нострифико-*

Остали глаголи, шестосложни и вишесложни, са сличним формантима мање су у језику заступљени, такви као:

-йдовати, -ѣндовати: *консолйдовати, коресйѣндовати*;

-йновати: *дисцийлйновати, конйтамйновати, дискримйновати*;

-йтовати: *кредййтовати, дискредййтовати, (ре)хабилййтовати, комйромййтовати*⁶⁵;

-ѣнтовати: *аргумѣнййовати, докумѣнййовати, рейрезѣнййовати*⁶⁶;

-ѣстовати: *манифѣстййовати* и др.⁶⁷

Овде морамо још истаћи да се показане ванстандардне акценатске особине глагола овога типа далекосежно мултиплицирају другим морфолошким дериватима (презентом, императивом, радним и трпним придевима, глаголским прилозима и др.), морфолошким категоријама које се, по правилу, одликују истим показаним акценатским својствима и захватају све латентне трпне и радне придеве; инвентар се увећава и именицама на -ост, глаголским именицама на -ње и сл. од истих творбених форми, као: *консолйдован (-йдовање, -йдованост), органйзован, дифйонгйзован (-йзовање, -йзованост), нормалйзован, националйзован, иденйифйкован, дисцийлйнован, дисквалифйкован, локалйзован, кодифйкован, верифйкован, докумѣнййован; консолидовао, -ала, -ало, аморййизовао, -ала, -ало, нормалйзовао, -ала, -ало, националйзовао, -ала, ало, иденйифйковао, -ала, -ало, дисцийлйновао, -ала, -ало, дисквалифйковао, -ала, -ало* ИТД.

I. В. 2. СЛОЖЕНИЦЕ СА ´ АКЦЕНТОМ

Формирају се слободно, не мењајући место и интонацију ´ акцента основне речи (другог дела сложенице), као: *елекйроекйрдиограм, йтермојкумулациона (йећ), фойофйниш, екскресоријѣнй, инокоресйондѣнй, римокйтолик, римокйтолкиња, гркокйтолкиња, сйенодакйилографкиња, еркондйишн* (поред *еркондйишн*) ИТД.

вати и сл.); лексеме које имају пет или мање слогова не колебају се већ имају редовно ´ акценат: *йубликовайи, ризиковайи, крййиковайи, комйликовайи* и сл.

⁶⁵ У петосложним формама акценат је ´ : *агнййовати, ѣмишовайи, рецйишовайи* итд.

⁶⁶ И овде је стандардни ´ на првом слогу петосложних, а на петом слогу од краја код шестосложних и вишесложних (као: *акценййовати, (ре)йрѣзенййовати, докйменййовати* и сл.), мада се код дужих глагола ´ акценат преноси ближе почетку речи (*рейрезенййовати*) што указује на принципијелну тенденцију да се акценат локационо уопшти, веже било за почетни било за крајњи слог, у чему, по свој прилици, треба видети извесну (подсвесну) језичко-прозодијску прагматику.

⁶⁷ Глаголи са мање слогова у тој позицији имају стандардни ´ акценат (исп. *йрѣшестййовати*).

II. РЕЧИ СА ДУГОСИЛАЗНИМ АКЦЕНТОМ

II.A. ДОМАЋЕ/ОДОМАЋЕНЕ РЕЧИ

II. A.1. a. ИМЕНИЦЕ СА \sim АКЦЕНТОМ

Нисмо забележили више примера апелатива у номиналном облику са \sim у ванстандардној позицији; забележили смо такве акценте у именица типа: *саобраћајнице* (поред *саобраћајнице* и *саобраћајнице*), *алал*,⁶⁸ *Македонија*, *Александар*⁶⁹, *Александра* и сл., као и у називима страних држава, покрајина, типа: *Скандинавија*, *Трансилванија*, *Индонезија*, *Триполијанија*, *Мауријанија* и др.

Овакво акцентовање, као што се из наведених примера види, распрострањено је у петосложних именица с формантом *-џија* и *-џија*, а у осталих ређе⁷⁰.

Дугосилазни акценат налази се често (али не у говору свих) не толико у номиналним облицима колико у **генитиву множине** протих, изведених и сложених именица, домаћих и недомаћих, када су по среди типови:

(1) именице са завршним формантом *-ац* типа: *Црногорац*, *џолицајац*, *џравославац*, дакле — **четворосложне** (ређе тросложне) и **вишесложне** мушког рода које у ном. јед. имају **дуги узлазни акценат на пенултими** (претпоследњем слогу) — у генитиву множине генеришу **дуги силазни акценат на трећем слогу од краја речи**, па се чује: *Црногорац* (поред *Црногорац*), *Србијанац* и сл., а у ген. мн.: *Црногораца*, *Србијанаца*⁷¹, *Корејанаца*, *Македонаца*, *Лилипуђијанаца*, *Порторикајанаца*, *Индијанаца*, *џравославаца*, *џрвобораца*, *џолицајаца*, *саобраћајца*, *криминалаца*, *џадобрајанаца*⁷², *џеномрџаца*, *добровџаца*, *рејрезенијџијаца*, *ваздухојлџваца*, *очевџијаца*⁷³, *џарламентџија*

⁶⁸ Акценат \sim нарочито с емфатичном интонацијом (исп. *алал вам вера!*); иначе се у оваквим ситуацијама чује и са \sim акценатом (*алал*); у РСА је забележено као *алал*, *алала* у именичком значењу (исп. *Даде му џара рад' алала*).

⁶⁹ У Вук. Рј. то име гласи *Алџксандро*.

⁷⁰ Отуда лексеме са мање слогова немају такву акцентуацију, већ: *Кџенија*, *Шџијанија*, *Лџибија*; понекад се чује *Словџенија* што није типично (реч са 4 слога).

⁷¹ Стандардна норма у овим случајевима прописује кратки узлазни акценат на истом слогу: *Црногорџија* (: *Црногорац*), одн. тај акценат се јавља за један слог ближе почетку речи: *Србијанаџија* (: *Србијанац*).

⁷² Акценатска појава вероватно аналошка према стандардном типу: *ланац* — *ланџа*, *самац* — *самџа* и сл.

⁷³ Ређе се чује: *комџараца*, *мушџараца*, *удџваца*, *синџваца*, *меџџалаца* (*Синдикџи *меџџалаца Србије*) и сл., јер су то у номиналној позицији само тросложне речи,

II. A. 2. СЛОЖЕНИЦЕ СА ~ АКЦЕНТОМ

Упадљиво је да лексичких образовања сложеница са дугим силазним акцентом ван првог слога има далеко мање од оних са " акцентом. Наводимо неколико распрострањених типова попут: *међу-ишм*, *којекò*, *земљорáдник*, *земљорáднички*, *Југослáвија*, *целоднêвни*, *једноднêвни*, *ионáјвише*, *ионáјмање*, *северозáпад(ни)*, *југозáпад(ни)*, *југозáпадњак*, *северозáпадњак*, *бањалучки* (*корџус*), *шакóзвâни*, *самозвâни*, *иравослáвље*, *Изетџбêговић*, *Карађорђе*⁷⁸, *Карађорђево* (поред *Карађорђево*), *каракòнцула*⁷⁹, *далекосéжан*, *иолу-иáјни*, *иолујáвни* (*разговори*), *иоједíни*, *свeтложсýтии*, *шамнои́лáви*, *жишомлáјнска* (*и́редузећа*), *разнорáзни*, *и́рвомáјски*, *горњосéлски*, *земљедéлски*, *сѝтароврêмски*, *и́раискòнски*, *чeтвeртѝиòнски*, *велeсјáјан*, *велeслáван*, *бóговêран*⁸⁰ и сл.

II. B. РЕЧИ СТРАНОГ ПОРЕКЛА СА ~ АКЦЕНТОМ

II. B.1.a. ИМЕНИЦЕ СА ~ АКЦЕНТОМ

(1) неизведене (нисмо запазили већи број оваквих речи): *жирí*, *дебí*⁸¹, *алиби*, *инѝтервјú*, *кабарê*, *реномê*, *деколíтê*, *и́едигрê*, *и́еа́шар*, *и́морáнца*, *сѝријѝи́з*, *вирѝиуòз*, *кабалéрос барбúдос*, *и́орeа́дор*,

⁷⁸ Занимљиво је да Вук у свој речник није унео име (надимак) вође Првог српског устанка; речник САНУ за њега даје три акценатске могућности: *Кàрађорђе*, *Карађòрђе* и *Карађòрђе*, иако бисмо рекли да је трећи тип данас ређе заступљена (биће да је изведен од модела *Карађòрђе* изменом квалитета акцента и повлачењем према почетку речи).

⁷⁹ Ова реч, иако се ретко употребљава, изговара се на показан начин; код Вука, са знаком * акцентована је као *ка̀ракòнцула*, а у РСА *ка̀ра̀кòнцула* (што одговара систему преношења акцента са силазном интонацијом), али је питање изговара ли се то у језичкој пракси баш тако.

⁸⁰ Дакако, у извесним случајевима ради се и о двоакценатском изговору (као: *бòговêран*, *и́длујáвни* итд.).

⁸¹ Ове две именнице, будући да су двосложне, ретко се изговарају са ~ на последњем слогу у ном. јед.; обично се изговара *жирí*, *дебí*, али се у зависним падежима чује и " на претпоследњем слогу (*жирíја*, *дебíја*). Исто се може рећи и за именнице *модел* (*мòдел*, али *мòдèла*), као и за именнице типа *деколíтe* (*деколíтê*), *и́едигрê* и сл. код којих се у зависним падежима јавља и — " акценат на претпоследњем слогу (*деколíтeа*, *деколíтeу*, пас са *и́едигрêом* итд.) уместо стандардног ` на истом слогу. (У неvezаном разговору са једном спикерком на радију и телевизији чух да је редитељ зауставио снимање инсистирајући да водитељка изговори *дебí* уместо *дèбí*; он свакако није био у праву). Од именница типа *жирí* разликују се именнице: *хòби*, *бòби*, *рáзби*, *дèрби*, *кòмби*, *грòмби* и сл. по томе што немају изворну дужину на последњем слогу (-и), па отуда нема акценатских промена у деklinацији (остаје: *хòбија*, *кòмбија* итд.).

-ôнија: (петосложне и дуже речи) *меџафôнија, џелефôнија, џолифôнија, какофôнија, Каледôнија, Пелагôнија, Лакедемôнија, Арагôнија, Пелагôнија, космогôнија, хетерогôнија, Каџалôнија, Вавилôнија* (али *Лайôнија, Панôнија*), *хегемôнија, џеремôнија, џнеумôнија, филхармôнија, дисхармôнија, дијахрôнија* (али *синхрôнија, џрôнија*), *меџаџôнија*⁸⁷;

-ôрија, -ôријум: (петосложне и шестоосложне) *еуфôрија, фанџазмагôрија, алегôрија, каџегôрија, џеритџôрија, џромемôрија* (али четворосложно: *мемôрија*) *лабораџôрија, конзисџôрија, инфузôрија, ојсерваџôрија, аудиџôрија, конзерваџôрија; конзерваџôријум, аудиџôријум, санаџôријум,кремаџôријум,мораџôријум,ораџôријум*⁸⁸;

-âдор, -âтор: (четворосложне и вишесложне) *џоредâдор*⁸⁹, *амбасâдор* (али тросложне: *џикаâдор, Лабраâдор, ниџаâдор, еквâџтор*)⁹⁰; *инкубâџтор, ликвидâџтор, џријумфâџтор, џројагâџтор, алигâџтор, иригâџтор, навигâџтор, индикâџтор, квалификâџтор, амџлификâџтор, глорификâџтор, фалсификâџтор, версификâџтор, верификâџтор, мистификâџтор, муџиџиликâџтор, џровокâџтор, инхалâџтор, ескалâџтор, осцилâџтор, асимилâџтор, дейџилâџтор, комџилâџтор, венџилâџтор, десџилâџтор, џабулâџтор, модулâџтор, регулâџтор, калкулâџтор, симулâџтор, акумулâџтор, елиминâџтор, џрограмâџтор, анимâџтор, реформâџтор, информâџтор, џтрансформâџтор, асигнâџтор, комбинâџтор, џтерминâџтор, илуминâџтор, деџонâџтор, резонâџтор, губернâџтор, алџтернâџтор, узурџиâџтор, окуџиâџтор, координâџтор, сеџарâџтор, комџарâџтор, акџелераџтор, нумераџтор, (ре)генераџтор, имџераџтор, ојераџтор, асџираџтор, ресџираџтор, консџираџтор, регисџтраџтор, админисџтраџтор, демонсџтраџтор, илусџтраџтор, карбураџтор, џрокураџтор, ексџлоаџиâџтор, инџтерџреџиâџтор, реџиџиâџтор, аџиџиâџтор, имџиџиâџтор, ексџпериментџиâџтор, коменџиâџтор, аџиентџиâџтор, дегусџиâџтор, куџџивâџтор, ојсервâџтор, конзервâџтор, реализâџтор, анализâџтор, рационализâџтор, деморализâџтор, каџализâџтор, сџтерилизâџтор*

⁸⁷ Алтернативна (стандардна) варијанта у неких од наведених лексема је краткоузлазни акценат на истом, трећем слогу од краја речи, као: *меџафôнија, џелефôнија, џолифôнија, какофôнија* и сл.

⁸⁸ И овде четворосложне лексеме задржавају свој стандардни акценат; исп. *џедôрија, калôрија, мемôрија, виџиôрија*. Сложенице се понашају већ према показаној тенденцији: *џреисџôрија*, или с изворним акценатом основне речи — *џреисџôрија* (а налази се и на — *џрџеисџôрија*, што не сматрамо аутентичним решењем).

⁸⁹ РСМ бележи *џоредâдор* и *џоредâдор*; у Мат. само *џоредâдор* (што вероватно није актуелно).

⁹⁰ Мада се и овде, али као нетипично, понекад и чује \sim уместо \bar{a} (*еквâџтор*).

(h) Код неких лексема, као: *комѝлеѝ* акценат врши семантичко-фонолошку опозицију: *кòмѝлеѝ* је именица (целокупно дело, вишеделна одећа и сл.); *комѝлѝѝ* је прилог (било у овом облику или у облику *комѝлѝѝно*) у значењу — у *целини*, *ѝоѝѝуно* (Обавили смо комплет(но) све. Све смо их средили комплет(но))⁹⁹.

Уопште узевши, рекло би се да се код вишесложних страних речи акценат (силазни) све више учвршћује на форманту ближе крају, а не почетку речи, тј. осећа се тенденција задржавања страног акцента на крајњем, претпоследњем или трећем слогу од краја речи и то као — категоријска позиција; на тај начин се правила о преношењу акцента у овим позицијама и дилеми — где би га, по важећој норми, требало сместити поједностављују. Исказује се “комотнијим“ да се акценат задржи при крају или на крају, увек у истој позицији, него да се помера према почетку, поготово што се нема увек сигуран језички осећај на који би га од предњих слогова ваљало сместити и уз то мењати и интонацију и(ли) квантитет.

6. Што се сложеница тиче, ситуација је слична — силазни акценати махом остају на основној речи у сложеници или се нерадо преносе на први део, поговато ако је овај двосложни или вишесложни, и то по свој прилици из истих разлога — лакше је за језичко осећање задржати га на истом, датом месту него вршити преношење, поготово ако је први део вишесложен. Овој појави доприноси неколико момената:

(а) Правило о преношењу силазних акцената, посебно на проклитике, данас се махом не реализује. Очеvidно, традиционални прозодијски узус је нарушен и у одређеним сегментима делује артифицијелно или неуобичајено¹⁰⁰.

(б) Непреношење силазних акцената на проклитику без сумње је допринело развоју осећања да силазни акценат може стајати и ван првог слога, у средини или на крају речи, што је имало свог одраза и у сложеницама.

⁹⁹ Речници не указују на ову разлику, сем што РСА за именичку службу предвиђа две могућности: формант *-ѝѝ* са дужином и без ње, а у прилошкој само облик без дужине — што је пример неприлагођавања чињеницама у име очувања (превазиђене) норме.

¹⁰⁰ Отуда су, на пример, спикери телевизије или радија почесто принуђени да уче како да нешто кажу, јер важећа акценатска норма не санкционише све оно што је ново или својствено реалној данашњој говорној ситуацији. Отуда, на пример, сјајан (из)говор наше спикерске примадоне Драге Јонаш, који представља узор доброг говора, данас мора да се учи, јер делује атрактивно, уметнички, али не у свему и својствено просечном говору савременог подручја урбане културе.

(с) Приметна је појава слабљења дистинктивне опозиције између $\grave{}$ и $\`$ акцента¹⁰¹ (та два акцента данас многи не разликују сигурно), што свакако није без општијег утицаја на стање ствари, посебно кад је реч о сложеницама, поготово ако се има на уму да се $\`$ акценат на унутрашњим слоговима и не преноси¹⁰².

(d) Знатан број сложеница резултат је правописних решења, која се не слажу увек с ортоепским одликама (као: *много/йогошйовани или рок/ен/рол*) у којима се делови сложенице осећају више или мање као посебне речи, понекад и са властитим акцентима, што резултира, с једне стране, лексичким спојевима са два акцента, а с друге — задржавањем акцента другог дела сложенице на „старом“ месту; а ако су у таквим сложеницама акценти $\grave{}$ и $\hat{}$ изван првог слога природна ствар, онда то није знак да је прозодијски систем нарушен, већ — делимично иновирани и у одређеном правцу измењени, односно непотпуно или необјективно кодификовани.

(е) Акценти $\grave{}$ и $\hat{}$ могу бити и одраз емфазе, експресивног наглашавања, истицања речи (обично на крају реченице или у самосталној (ванреченичној) употреби); исп. *йерфёкйно!* (*си шо урадио*); *шо је айсолујно* (а не *айсòлујно* или *айсолујно*) *йачно* и сл.

Тиме је, у ствари, важећи акценатски норматив дефинитивно нарушен, јер се у ортоепској сфери силазни акценат нашао у изговору ван првог слога, што је морало довести до ширег губитка осећања за његову искључиву везаност за први слог, што је омогућило употребу ових акцената и ван иницијалне позиције. Велику шансу за то пружиле су, дакако, речи из других језика које су, силом прилика, морале бити преузимане, мада не и без осећања за одређену законмерност.

Све ово потврђује, дакле, три основне ствари: (1) да је акценатски систем данашњег стандардног језика у извесној мери другачији од Вуковог; он није толико измењен колико је проширен новим својствима; (2) да се силазни акценти изван првог слога у појединим речима, односно категоријама речи дистрибуирају, сходно савременом језичком осећању, по одређеном систему, а у оквиру система углавном доследно и (3) да савремена акценатска нормативистика не прати ажурно стање ствари, односно не реагује прескриптивно, остајући на ономе што или више не живи или што нема шансе да се даље одржи,

¹⁰¹ Исп. нпр. *Јез. йрп.* III, 66.

¹⁰² Исп. сложенице типа *вишегддишњи* које ту имају стандардно $\`$ акценат, па ако се разлика између $\grave{}$ и $\`$ губи (у корист $\grave{}$ акцента), онда неће бити необично да се позиција силазног акцента на средњим слоговима више не осећа као необична.

чиме се уједно стимулише становита прозодијска произвољност и не-уједначеност у језичкој пракси¹⁰³.

7. Остајање на неактуелним клишеима исказује се и као манир противан Вуковом принципу тзв. опћените правилности. Отуда, признајући да се, начелно, не може прихватити ни *йољдѝривреда* ни *йољойривреда* већ једино *йољойрѝвреда*¹⁰⁴ и др., отворена су врата за уважавање чињенице да је за наш језички израз извесно одступање од новоштокавских акценатских канона нормална ствар.

Овоме треба додати да традиционална разумевања наше прозодијске норме ипак нису без становитих упоришта. Она су формулисана и у погледима неких наших граматичара и акцентолога:

Асим Пецо, на пример, расправљајући о овој појави има, као што то обично бива, у виду само тзв. стране речи. Иако без потпуније грађе, А. Пецо указује на то да се „у говорној речи наше свакидашњице већина наведених речи [као: *команданѝ*, *комунѝсѝ*¹⁰⁵, *инкубѝтор*, *окуѝаѝтор*] изговара са акцентом силазне интонације на неком од унутрашњих слогова“. Закључак се своди на премису да „захтев за пренесеним акцентом у страним речима треба поштовати све дотле док се буде сматрало да наша стандардна језичка норма почива на структури ... оних говора који знају за четвороакценатску систему“¹⁰⁶, тим пре, вели проф. Пецо, што народ „стране речи које прима непосредно ту не чини никакав изузеѝак (подвукао Е. Ф.) ... па отуда у народу *команданѝ*, *комунѝсѝ*, *фѝшисѝ*, *окуѝаѝтор* и сл.“ иза чега, дакле, следи не-прикосновено правило да су „такви акценти још увек једино исправни са становишта стандардне ортоепске норме“¹⁰⁷.

8. У вези са оваквим, не баш напуштеним ставом у нашој нормативистици, могуће је учинити неколико напомена:

(1) Реч је о процесу који је без сумње одмакао од Вуковог-Даничићевог акценатског система, о процесу који није својствен речима преузетим из других језика већ и домаћем лексичком корпусу.

¹⁰³ Указивање на одступања од новоштокавских системских правила није изостајало ни раније, али то није резултирало утврђеним нормативним захватима и резултатима; исп. о тим појавама нпр. Пешикан М., *Акцентѝ и друга ѝѝѝања ѝравилног изговора*, *Јез. ѝрпр.*, стр. III 40-66.

¹⁰⁴ Исп. о томе нпр. Пешикан М., *Јез. ѝрпр.*, стр. III 61.

¹⁰⁵ Ми, међутим, нисмо наишли ни на један пример употребе “/˘ у речи на *-исѝ(а)* (забележили смо *ѝучисѝ(а)*, *анѝѝхрисѝ*, *анархисѝ(а)*), али се ни на једној од ѝњих не јавља акценат на ултими).

¹⁰⁶ Пецо А., *Основи*, 78-79.

¹⁰⁷ Исто 79-80.

(2) Не може се тврдити да се тзв. стране речи у народу изговарају у складу са стандардним правилима прозодије; о томе сведочи не само свакодневна говорна ситуација већ и подаци верификовани у научној (дијалектолошкој и др.) литератури¹⁰⁸.

(3) Неактуелна је теза да су народни говори релевантан путоказ и оријентир за утврђивање савремене језичке нормe.; иако је цитат из рада А. Пеце старијег датума (1971), ни новија нормативистичка одређења нису битно другачија. Она су унеколико унапредовала, али махом само у односу на сложенице (допушта се акценат силазне интонације ван иницијалног слога у: *назòвийрїјашељ, њољойрївреда, многойдшїтовани, новодñовāн*, па и *великомученик*), као и у позајмљеницама, посебно у онима које су настале (формалним) спајањем два иста или слична форманта, као: *рокенрòл, ренїакår, берибèри, бугивèги, цијуицца, цикїак* за које се каже да је: „како видимо ... акценат *їонекад* (подвукао Е. Ф.) и на последњем слогу чиме се нарушава још једно новоштокавско опште правило“¹⁰⁹. И то је мање-више све.

9. Овакав став наше нормативистике заснива се, наиме, на премисама за које би се могло поставити питање — у којој мери имају валидну лингвистичку аргументацију. Ово отуда што се:

(1) пренебрегава чињеница да је акценатска норма Вук-Даничић заснована на језику од пре скоро 150 година и отада је језички развитак не само унапредовао већ и довео до становитих промена у низу

¹⁰⁸ Исп. нпр. закључак М. Николића да је у ванстандардним позицијама „појава акц. силазне интонације ... карактеристична /не само за говоре србијанског Полимља већ/ и за друге источнохерцеговачке и новоштокавске говоре уопште“ (*Говори*, стр. 24–29) као и литературу коју Николић тамо наводи, посебно о томе: Vermeer W., *Non-initial Falling Tones in Neo-stokavian Dialects*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXII–XXVIII, Н. Сад 1984–1985, 143–149. Поменућу, осим тога, и једно истраживање говорнојезичких карактеристика ТВ дневника Телевизије Н. Сад које су извршили мр М. Јоцић, др Д. Петровић и Љ. Суботић и утврдили: „да се у великој мери силазни акценти срећу и у унутрашњем слогу вишесложних речи и то у два типа: у страним речима и у (домаћим) сложеницама“, па се ређају примери: *инцидèнїи, инвестїиције, инвестїишор, Поршугåлија, їройагåнда, Марио Суареш, на шеришорїи, сїабилїзåција, конкурèнносїи, констїрўкција, галåнишан, милијårде, за конкретну анализу, елемèнїи, енїузијåзам, фотогрåфије, регїштрованье, бенефиције, дирèкцина їомоћ, докумèнїи, информåшор, инштернационализује, неушронско, организованог, организованье, їаралèлно, хийокрїзију, механизåција, хемикалїје, њољойрївредницима, у северзåйадним крајевима, Евровїзија, насўїрош, самоўїравним, електїроїрївреда, веровåшно, њољойрївредна авијација, неблаговрèмени, шåкозвїног, шåкозвåној, истоврèмено, укдлїко, иåко, самозåшїишїа, очиглèдно, їешомèсечни, їонèгде, у Југослåвији и др. (TV N. Sad, стр. 70–71).*

¹⁰⁹ Пешикан М., *Јез. їирп.*, 60–62.

појединости, при чему ни елементи прозодијских одлика језика нису остали непромењени.

(2) Не узима се у обзир чињеница да је стандардни језик данашњице језик културе, дакле образованог света, тј. онога слоја друштвене средине који ту културу и ствара, дакле језик интелектуалних кругова, електронских и штампаних медија комуникације, односно оних језичких фактора који су у сталном и непосредном контакту са свеопштом јавношћу.

(3) Запоставља се чињеница да је од Вука наовамо извршена снажна интелектуализација и професионализација језика, што је резултирало високим порастом броја речи, које напоредо са свеопштим развојем друштва свакодневно улазе у наш лексички фонд и постају иманентни део нашег изражајног потенцијала, понекад и са својствима која се не слажу увек и са структуром нашег језичког система¹¹⁰.

(4) Самим тим, позивање на узор и компетенцију (просто)народног језика, па и кад је реч о нормативним својствима прозодијског система, са лингвистичког становишта је превазиђено као принцип¹¹¹.

(5) С обзиром на све ово, поново бисмо нагласили — да одступање од традиционалне вуковске норме у корист језичке стварности не представља нарушавање основних постулата вуковске оријентације, већ напротив: његово употпуњавање, односно прелазак са анахроне ситуације на савремену, што, у складу са Вуковим начелом, значи неопходно признавање реалног стања ствари, дакле оних промена које савремени просперитет собом у језик неизбежно доноси.

10. Теоријску подлогу таквом ставу формулисала је, чак поодавно, Милка Ивић упућујући, пре свега стручној лингвистичкој публици, упозорење да је у свету науке: „Савршено јасно указано и доказано ... да је процена тога шта је језички правилно, а шта неправилно најприсније везано за питање социјалног престижа средине у којој је израз подвргнут анализи поникао; да се стандардни језик одликује

¹¹⁰ На пример, продиру придевски облици који немају облике компарације, именичке структуре које се не уклапају у наш деклинациони систем, навиру скраћенице које у свет језика уносе поремећаје у језичкој семантици итд.

¹¹¹ Исп. о томе М. Ивић.: „Најшире омасовљени језик културног деловања израста, буја и негује се не по забаченим селима, међу неписменима, већ по нашим градовима, поготову у оним великим центрима где су најгушће концентрисани наши образовани људи. У томе управо и јесте смисао урбанизације књижевног језика: народне творевине остају драгоцен бисер нашега фолклора, али по страни од онога што је садашњи језички стандард, а чему је једини легитимни творац не село већ град“ (*О језику*, стр. 96).

„еластичном стабилношћу“, тј. да његова постојаност није апсолутна, већ прилагодљива новим формама културног живота...; да се језик културе неминовно интелектуализује, тј. добија одлике које верно репрезентују ... свет образовног човека, дакле, онога коме је намењен и чијој је бризи и поверен ... Недостатак потребне обавештености [о репертоару основних знања каја је лингвистичка теорија давно прикупила] ставио је” — примећује М. Ивић — „нашу лингвистичку јавност у ситуацију ... да морамо једни другима, по лингвистичким публикацијама, по симпозијумима и конгресима, доказивати већ давно доказане, другде савршено познате чињенице: да цело столеће протекло од рођења једног књижевног језика значи довољно дуг период сазревања ... и читав низ појединости по којима се садашњи језички тренутак разликује од почетног.“ Најзад, ваља истаћи чињеницу да, како вели М. Ивић, „искључиво у почетном тренутку стварања писмености једне средине може језик неписмених да постане и узор, али је потпуно депласирано неписмене и данас сматрати компетентним у изграђивању језичке културе, у времену када је та култура већ давно освештана писменом традицијом чији је носилац — образовани слој народа“¹¹² Дакле, „треба јасно и гласно истаћи позитивну истину: језички престиж, а с њим и језичка компетенција, припада данас дефинитивно урбанизованом представнику нашег народа“¹¹³. Из овога следи универзални принцип: „Језик културе искључује дијалект ... а укључује све оно што је средство културног општења“¹¹⁴.

Дакако, научни метод ревидирања старе или преобликовања и устројавања нове нормe (прескрипција) претпоставља претходну комплетну елаборацију материјала (дескрипцију). Како је тема о којој реферишемо комплексна и принципијелно осетљива, ми се овиме заустављамо само на првој фази посла, остављајући ревизију нормe и њену дефиницију по страни, у нади да ће ово излагање дати за то одговарајући подстицај и другима.

Наиме, упозорава М. Ивић, „сасвим је добро познато, да у најтеже и најпрече задатке спада решавање наше комплексне и компликоване ортоепске проблематике“, такве као што је одговор на питање — како данас стоји у стандардном изговору акценатски систем који је нормирао Даничић, какав је данашњи узус преношења акцента или редовног одржавања поста акценатске дужине, шта са „приличним бројем речи, махом страног порекла или сложеница по морфолошкој

¹¹² Ивић М., *О језику*, стр. 92–93.

¹¹³ Ивић М., *О језику*, стр. 97.

¹¹⁴ Ивић М., *О језику*, стр. 107.

структури [на којима се] појављују силазни акценти у неиницијалном слогу — што значи драстично одступање од принципа Вукове акцен-туације. Домашај оваквих несаображености с прозодијском нормом није нам довољно познат, у првом реду због тога што су наши грама-тичари, обузети мисијом одржавања „десетерачког језика“, губили контролу над по нечем што се дешава у језичкој стварности наших дана. Но, без обзира на граматичаре и њихове упорности, редовно се догађаји развијају у правцу на који указује општелингвистичка тео-рија: стварну команду над главним токовима језика неумитно узима-ју основни расадници културе — велики градови ... у корист актуелне језичке норме“¹¹⁵.

И одиста, већ и летимичан поглед на материјал језика открива да стари Вук-Даничићевски систем данас више не задовољава и не одговара у многим појединостима, па се шаблонски примењивана стара решења на нове прилике доживљавају као неприродна и извештачена.

Питање је, рецимо, чак и за професионалне говорнике или спи-кере да ли ће, сходно Вук-Даничићевим правилима, изговорити — *ишйавише* (како прописује Прав. и РМС) или *ишйавише*, да ли ће рећи — *самдуслуга*, *самдобмана*, *многдоишйовани*, *северозајад* или *северозајад* (како све стоји у РМС), *зайад* (Вуков акценат у Рј.) или *зајад* (како сугерише РСА деградирајући облик *зайад* стављањем у заграду), *зайадни* и сл.; да ли ће савремени говорник радије рећи: *велѐи-здаја*, *велѐмученик*, *великомученица* (како наводи РСА) или (супротно Вуковом пропису): *велемүченик*, *велейздаја*, *великомүченица*; да ли је данас оправдано прописивати искључиво: *земљорадник*, *замљорадни-ков* (РСА, РМС), а пренебрегнути *земљорадник*, *земљораднички* — ка-ко се чује у свакодневном говору; да ли је обичније (сходно правили-ма): *иншйересенй* (РСА), *реконвалесценй* (РМС) или: *ишйересенй*, *ре-конвалесценй*; ако је по норми *консонанй* (РСА, РМС) онда је тако и *музйканй*, *музйканйскй* (у речницима РСА, РМС), а да ли је то тако и у језичкој пракси једва да би се могло устврдити.

Остајање на позицијама старих норматива (наслањањем језика образованих на узор неписмених, како то М. Ивић каже), очигледно спутава да се уважава и верификује стварност¹¹⁶.

¹¹⁵ Ивић М., *О језику*, стр. 106.

¹¹⁶ И Петровић, *Фонетика*, констатује исто: “Одсуство реализма у погледима на проблеме стандардне српске прозодије остаје, међутим, и до данас као јјдно од битних обележја у схватањима српских лингвиста.”

Отуда, сугерише М. Ивић, „треба застати, па се поштено прихватити модернизације граматичког канона. Али те модернизације — додаје она — не може бити док се дуг, пипав и одговоран посао описа савременог језичког стања не приведе крају“¹¹⁷.

Полазећи од тога апела, овај је рад и намењен истина не толико крају посла колико почетку озбиљног подухвата који надаље не би више требало да остаје без свога краја.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Вук Рј.: Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник* (1852), Просвета, Београд.
- Marković S., *Akcentatska kolebanja i odstupanja od norme u srpskohrvatskom standardnom jeziku*, XXIX seminar za strane slaviste, Titograd 1979.
- Кла.: Bratoljub Klaić, *Veliki rječnik stranih riječi*, Zora, Zagreb 1968.
- Ивић М., О језику: Милка Ивић, *О језику Вуковом и вуковском*, Књижевна заједница Новог Сада 1990.
- Јез. прир.: *Језички љиручник* аутори: П. Ивић, И. Клајн, М. Пешикан, Б. Брборић, Београд 1991.
- Mat.: J. Matešić, *Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen*, tom I–IV, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Моск.: М. Московљевић, *Речник савременог српскохрватског књижевног језика*, Београд 1990.
- Никол. М., *Говори: М. Николић, Говори србијанског Полимља*, СДЗБ, књ. XXXVII, Београд 1991.
- Пецо А., *Основи: А. Пецо, Основи акценциологије српскохрватског језика*, Научна књига, Београд 1971.
- Петровић, *Фонетика: Српски језик на крају века*, Београд 1996.
- Прав. 60.: *Правопис српскохрватскога књижевног језика*, Н. Сад 1960.
- Прав.: *Правопис српскога језика*, приредили М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица, Матица српска, Н. Сад 1990.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика. Матица српска/Матица хрватска*.
- РСА: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*.
- Стев. М., О акценту: М. Стевановић, *Књига о акценцију књижевног језика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1991.
- Стев. М., *Савремени језик: М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик*, књ. I, Београд 1964.
- TV N. Sad — М. Jocić — D. Petrović — Lj. Subotić, *Komunikacijske i govorno-jezičke karakteristike TV Dnevnika Televizije Novi Sad na srpskohrvatskom jeziku*, Odeljenje za istraživanje programa i auditorijuma Radio-televizije Novi Sad, N. Sad 1982.

¹¹⁷ Ивић М., *О језику*, стр. 94.